

IMAGINÁLT VÁROSOK, LÁTHATATLAN TEREMTMÉNYEK

[DOI 10.35402/kek.2022.4.15](https://doi.org/10.35402/kek.2022.4.15)

„- *De hát melyik az a kő, amely a hidat tartja? –
kérdezte Kublai kán.
- A hidat nem az egyik vagy a másik kő tartja –
feleli Marco –,
hanem a belőlük formált ív vonala.
Kublai kán hallgat, gondolkodik. Majd ezt füzi
az elhangzottakhoz:
- Miért beszélsz nekem kövekről? Engem csak az
ív érdekel.
Polo így felel:
- Kövek nélkül nincsen ív.”*

Sok éve már, hogy egy városkonferencián a nem „látható”, mégis „olvasható” városról beszéltem. Olyanról is, amelyet a tervezői képzelet betűforma házakból állított össze („olvasható város”), meg olyanokról is, amelyekben már minden megváltozott önmaga régi képéhez és hasonlatosságához képest (Tata és városmezői, Vidor Ferenc urbanisztikai montázs-elmélete, lebontott lyoni arab negyed mint találkahely stb.), végül olyanokról, ahol a látható felszín alatt sok emeletnyi mélységben zajlik az igazi élet, a lakóövezet csak mintegy újraképzhető díszlet, melyet mindenki a futó impressziók nyomán formál saját tetszésére (a „másik város”, avagy Michal Ajvaz prágai élményvilága ez, meg egy terep- és városi kutatás is, amelyben az utcaképek mélyén lakozó társadalmi környezet volt a fő témakör, az is ide illeszkedik). Ezek olvasható létkörülmények ugyanakkor (már amennyiben láthatók), de megértési esélyek is mindazokra a városokra, melyek kövekből vagy ívekből, de kellőképpen láthatatlan támaszlopokon állanak.

Meghatározó, jellegadó támaszlopokat keresett egy korábbi, évekig tartó „összehasonlító” városantropológiai kutatás, melyben öt ország kutatói hajszolták az ismeretek pontosításának feladatát, hogy egyezsége jussanak: mi az, ami lakótér, ami kerület, körzet, övezet, terület, színhely, helyszín, városi terep, térségi sajátosság, életviteli közösség... A terepkutatásokból (Grenoble, Lyon, Csíkszereda, Terézváros) kiállítás, majd tanulmánykötet, további együttműködés is lett – de vajon életszerűségében mennyi közös van egy város létének és a róla

elmondhatóknak? Lehetséges-e, hogy léteznek a fantázia városai, vagy inkább csak a városok fantázia-képei, emlékei, fényképezett kvázivalóságai érvényesek mostanság? Ki tudja ezeket?! Marco Polo, aki Italo Calvino *Láthatatlan városok* című könyvében mindezt fölfedezi nekünk mint kérdést is, ezek mindegyikére megannyi példát kínál. De hisz tudjuk, felfedező, utazó, s a szavak kereskedője is volt... Akkor hát merő fantázia-költemények mindazok, amelyeken végigvonult és leíró impressziókat gyűjtött? Vagy sosem is létező városok nyomaira bukkant, melyeket azóta az idő nyelt már el? Csakis ő látta, s azóta is megmaradtak láthatatlannak? Ám akkor a képzelt városok sohasem lehetnek lakottak, turisták által látogatottak, szolgáltatásból és kereskedésből élők, tömör élethelyei a tömegeknek?

„*Boldog, akinek Fillide mindennap a szeme elé tárul, és örökké nézheti mindazt, amit tartalmaz! – kiáltasz fel fűjdalmadban, hogy el kell hagynod a várost, miután épp csak hogy érintette pillantásod. Megtörténhet viszont, hogy megállsz Fillidében, és ott töltöd el hátralevő napjaidat. A város hamarosan a szemed láttára válik fakóvá, eltűnnek a rózsza alakú ablakok, a három szobor a párkányokon, a kupolák is. Mint Fillide valamennyi lakosa, cikcakkvonalban közlekedsz egyik utcából a másikba, különböző napos és árnyékos városrészeket látsz; itt egy kaput, amott egy lépcsőt, egy padot, amelyre kosarat támaszthatsz, egy kis zökkenőt, amelybe beleakad a lábad, ha nem vigyázol. Minden más láthatatlan a városból. /.../ Millió szem tekint fel ablakokra, hidakra, kapribokrokra, de mintha fehér lapot futnának át a pillantások. Sok olyan város van, mint Fillide, amelyek elbújnak a tekintetek elől, kivéve ha váratlanul leped meg őket” (69-70. old.).*

E kötetben valójában Marco Polo szemén át látjuk a városokat, melyek felé hegyormokon, tengereken, erdőkön és sivatagokon át kalauzol bennünket, váratlanul meglepve mindegyiket. Minden városról csupán fél oldalnyi, vagy ritkábban másfél oldalnyi a leírás, de gazdagon meggyőző arról is: ennyi pont elég egy futó impresszióra, egy „tipológia” megalkotására, egy városképzet földidézésére. Aligha tesznek mást korunk városszociológusai, vagy az ő korábbi

nemzedékeik, vissza egészen a századfordulóig vagy messzebb is az időben. A városokat hol nagyságuk, hol fekvésük, máskor lakosaik, néha tipikus foglalkozások vagy látványosságok szerint értékeljük, sőt gyakran így érzékeljük is, nem másként.

A kötet ismertetője ebben pontosan igazít el: „Nem biztos, hogy Kublai kán elhisz mindent, amit Marco Polo mond, amikor leírja neki a követi kiküldetési során meglátogatott városokat, de nyilvánvalóan nagyobb kíváncsisággal és figyelemmel hallgatja a tatárok császára az ifjú velencei szavait, mint bármelyik más küldöttét vagy felfedezőjét... És Marco Polo mesél: láthatatlan városokról – a városokról és az emlékezetéről, a vágyról, a jelekről és a szemekről, a városokról és a holtakról, a városokról és az égről, a karcsú, a folyamatos és a rejtett városokról –, mesél és mesél Kublai kánnak, míg rá nem döbben az olvasó a nagy titokra: hogy mindvégig egyetlen városról, az ő városáról, Velencéről beszélt... A vajmi kevésbé tudományos, ám annál fantasztikusabb *Láthatatlan városok* magyarul jó harminc éve egy sci-fi-sorozat darabjaként jelent meg. A XX. századi olasz irodalom egyik legnagyobb, iskolát teremtő és nemzetközileg is páratlan népszerűségű alkotójának, Italo Calvinónak (1923–1985) ezt a remekművét most mint az életműkiadás újabb, nagyszerű darabját ajánljuk az olvasók figyelmébe”.¹

A sci-fi sorozatban napvilágot látott kötet (1980) a tizedik Calvino-mű a magyar könyvpiacra is. Tudományosnak ugyan nem mondható, de mint fantasztikusan érzékeny leíró műnek a városbeszéd-interpretációk sorában éppúgy lehetne helye, mint a felülnézeti szociográfiák vagy más kalandos útleírások között. Végig ki nem derül: valóban látható és létező, vagy sivatagok porába, városfejlesztések ramazurijába belepusztult települések ezek... A valóság és a képzelet olyan „egypercesei”, amelyek a fordító szavai szerint „képzelt valóság” útiképei, s mintha a Kublai kán ügynökeként utazó Marco Polo mindvégig csak saját vízióit, szimbolikus és allegorikus városképzeteit rögzítené követi jelentéseiben, melyekre azután a gesztusok és mimika nyelvén tesz rá újabb jelentés-réteget a kán társaságában. De mert a kán maga is rájön az összehasonlíthatóság abszurd igényére, idővel már inkább kérdez, avagy röviden elmeséli maga egy várost, s arról faggatja Marco mestert, létezik-e egyáltalán ilyen vagy amolyan város. Ám ekkor vallja be Polo is: talán mindvégig Velencéről mesélt.

¹ Fordította Karsai Lucia. Európa Könyvkiadó, Budapest, 2012., 132 oldal.

„– Egyetlen marad, amelyről soha nem beszélsz.

Marco Polo lehajtotta a fejét.

– *Velence – mondta a kán.*

Marco mosolygott.

– *Ugyan mit gondoltál, mi másról beszéltem?”*

A császárnak szempillája sem rezgett.

– *Mégsem hallottam, hogy valaha kiejtetted volna a nevét.*

Erre Polo:

– *Valahányszor leírok egy várost, mondom valamit Velencéről...” (66. old.).*

Marco eközben olyan regiszterbe illeszti a városokat, melynek főbb tárgykörei ilyenek: A városok és az emlékezet; A városok és a vágy; A városok és a jelek; A karcsú városok; A városok és a cserék; A városok és a szemek; A városok és a név; A városok és a holtak; A városok és az ég; A folyamatos városok; A rejtett városok... De az elbeszélte települések (mint a kötet fejezetei) olykor csak egy fotó vagy képzelet szárnyáról leperdült tollacska alapján ihletődött és igen illékony övezetek, melyek bármely városkában éppúgy impresszióvá szikárodnak, mint amilyen akár Velence impressziója is lehetne egy zezugsabb részében, vagy egy reneszánsz palota ölelésébe holt csatorna-kanyarulatában, a város téli párájában vagy szeméttől búzló és patkányok járta sikátorában. Olyik városkép meg egyenesen a huszadik századba siklik, alvilági és túltechnicizált metropolisszá lesz, más települések meg mintha ezredéve ugyanúgy viselnék időtlen egyidejűségüket. Hol egy égi gyémántvárosba rontunk be, hol arábiai vagy mongol, saharai vagy magashegyi, tengerparti vagy folyómenti községekbe, ahol a társadalmi tagoltság is éppúgy kétes, mint a megnevezhető utcarend vagy a lakóterek, templomok, piacok és borbélyok érzékeny vidékei. A „városok és az ég” sorozata, vagy a szinte ironikusan elbeszélte lakóhelyek, melyeket a képzelet szül: „A városok és a vágy” mintha egy múzeum tárgya lenne, a „meg nem született városa” éppúgy emlékekből formálódik, mint a „láthatatlan” városok, melyekből a civilizatorikus tétellel ellátott modern városok funkcionális metszetei mellé odakerül a képzelet-szülte városiség, a hang vagy illat meghatározta impresszió, az „ideális városok” báj- és bűvköre. A „jövő városa” illuzionista/technicista képzetvilágát a függőleges város vagy a földalatti város „valóságvilága” haladja meg, a labirintus-képzetek és az elementáris szükségletek szellemvárosai teljesítik ki. Ezenközben a kán maga is megelégedi a mindig efemer sajátosságokat, s rákérdez: mitől valóságosak Marco Polo városai, melyek akárhol lehetnének és seholsem valóságosak.

S mert a kán nélkül sem igen lehetne Marco szavainak és terepmunkájának háttere, avagy maradhatna Kublai sakk-partnere még, mert az is a fantáziajátékok terepe..., de közben hangot-formát kapnak a női nevekkel illetett városok, a képzelet szüleményeinek megfelelő lebegések, a dolgok helyett alakzatokat megőrző, vagy a porba süppedést az istenek költözésével indokoló megoldások is. Ugyancsak hangot kap a geometria és a fantázia, a prózai és verses megjelenítés, a mesei elemek sora, a képzeletet archeológiai tapasztalatként felmutató ötletek, a honvágy vagy mozgáskényszer terepei, melyek szinte önmagukat építik városképbe.

Az égi és alvilági városokat bejáró urbanisztikai fantáziák valójában esszézerű prózaversek – a könyv tehát nem más, mint a képzelet archeológiája. „Andriát olyan művészien építették, hogy minden utcája egy bolygó pályáját követve fut, és az épületek meg a közösségi élet színhelyei a csillagképek és a legfényesebb csillagok rendszerét ismétlik” (*A városok és az ég*). A csillagrendszerek urbanizált modelljei éppúgy előkerülnek, mint a vágyak végtelenjei, az alvilági és az égi teremtmények, a mértanilag szerkesztettek és a lábakon, szétszórtan álló bambuszvárosok is. Calvino egy interjújában² nemhogy urbanisztikai és történeti hitelességüknek nem, de egyenesen „próza-versnek” nevezte az ötvenöt városportrét, narrátori szerepnek a magáét, amikor Marco Polo és a kán párbeszédeit illeszti a képzeletjáték-városok köré. Ezáltal a meghívás nem is valami turistaútra szól, hanem a narratívák előre rajzolt térképén valamely lóugrás-szerűen építkező olvasat örömeire készült szövegváltozatot teljesít ki. Nem is olvasóra, inkább lapozóra számít maga a szövegvariációs eljárás is: a sejtelmes lényeket imitáló városnevek leginkább a képzeletnek dolgoznak, sőt róluk olvasni sem betűrendben vagy földrészek/országok alapján lehet, hanem a folytonosságot úgy tartja ébren Calvino szövege, hogy a tematikus és jelzős szerkezet a kihagyásokra épül, analógiákat egészen máshol található, melyekből az olvasó elé csak saját választása alapján kerül valamelyik, melyet sem a kán, sem az utazó nem rendel okvetlenül egymás utánra. Mintha bármely mesevariáció is bele lenne kódolva a szövegbe, hol kívülről érkezünk, hol már a főtéri piacon ülünk, mire a nap kél vagy az élet beindul. Ennek pedig az ezeregyéjszakai modell alapján a folytonos mesélhetőség az alapja: a követ beszámolóval tartozik, a kán pedig birodalma

nagyságát és harmonikus működésrendjét szeretné hallani Marco Polo elbeszéléseiből. Eltart egy ideig, amíg a kán nyelvét nem beszélő Marco csak mutogat, mimikával és gesztusokkal díszíti föl közlendőit, madárhangokat és emberi tevékenységeket utánoz, ugrál és szökell, kézzel-lábbal magyaráz – de ennek is vége szakad, idővel már csak ülnek csöndben egymás mellett, mint akik érzik a másikat és mondandója szándéka mellett annak lényegét is.

„Perzsák, örmények, szíriaiak, koptok, türkmének voltak a követek; a császár az, aki minden alattvalójának idegen, és a birodalom csak idegen szemek és fülek közvetítésével volt képes Kublai előtt bizonyítani. [...] Újonnan érkezett és a keleti nyelveket egyáltalán nem ismerő ember volt Marco Polo, nem tudta másként kifejezni magát, mint gesztusokkal, ugrálásokkal, az ámulat és a borzadály kiáltásaival, állatias csaholásokkal vagy kuvikolásokkal, löfegvérekkel, kovakövekkel, mindezeket sakkfigurák módjára szétosztva maga előtt” (17.).

Aztán már mikor sakkoznak is, nincs szükségük az ismertető szövegre és az értelmezés önkényére, mindketten értik a foltonfolt világok újraalkotásának képzeletjátékát. Közben Kublai kán észrevételezi, hogy „Marco Polo városai hasonlítanak egymáshoz, mintha az egyikből a másikba nem utazással, hanem bizonyos alapelemek felcserélésével lehetne átjutni” (33.). De az utazó sem rest, válasza: „senki nem tudja nálad jobban, bölcs Kublaj, hogy a városokat sohasem szabad összetéveszteni az elbeszéléssel, amely leírja őket” (47.). Ezért is alakul úgy, hogy a városok terei szinte mindig földrajzi és társadalmi környezetükkel együtt értendők, történetük kezdet és vég képtelen históriájának ad otthont, térképre szinte alig rajzolhatókká válnak, mert a végtelen fantáziával fölruházott városbeszéd és ezek lakóinak története mindig egyedi és ismétелhetetlen. Viszont a kán arra is ráébred: ha maga alkotna ismeretlen városokról egyéni képet, az sem lenne kietlenebb, de pontosabb sem. Merthogy minden különbözik is, meg hasonlít is egymásra. Sőt, saját ellentétére is, mely olykor csupán kiegészíti:

„Ha átgázolt a folyón, átkelt a hágón, az ember hirtelen szembetalálkozik Moriana városával, az alabástromkapuk áttetszően csillognak a napfényben, korallszlopok tartják a szerpentinrel bevont épület-ormozatokat, az üvegből készült villák olyanok, akár az akváriumok, ahol ezüstpikkelyes táncosnők árnyai úszkálnak a medúza alakú csillárok alatt. Ha ez nem

2 Calvino, Italo: Interview (with William Weaver, Damien Pettigrew). *The Paris Review*, Fall 1992 (The Art of Fiction No. 130).

az első utazása, az ember máris tudja, hogy az ilyen városoknak van egy ellenkező oldaluk is: elég egy félkört bejárni, és máris elé tárul Moriana elrejtett arca, rozsdás lemezzel, zsákvászonnal, szögekkel kivert deszkákkal, koromtól feketéllő csövekkel, konzervdobozhalmokkal, elfakult feliratokkal teli vakfalakkal” (78-79.).

E városok sora nem véletlenül jelképes fogalmi körök és kulcsszavak mögé rejtett, intim szerkezetbe illeszkedik. Hol a távolság, máskor az intimitás, megint máskor a hangulat, néha a szerkezet, s többnyire a szagok, látványok, foglalkozások, emberi létmódok a meghatározó elemek. Ezekre pedig az emlékezet, a képzelet és a szavak bűvölete rakódik, ettől lesznek élővé és varázssóvá.

„ – Ha visszatérsz Nyugatra, a magad fajtájabelieknek ugyanazokat a meséket ismételed majd, amelyeket nekem elmondasz?

– Én beszélek, beszélek – mondja Marco –, aki hallgat, csak azokat a szavakat tartja emlékezetében, amelyekre vár. Más a világnak az a leírása, amelyre te szívesen tippelsz, más az, amely szájról szájra jár otthon nálunk, a vízi utak mellett húzódó keskeny gyalogjárókon csoportba verődő rakodómunkások és gondolatok között aznap, amikor hazatérek, megint más, amit késő öregkoromban tollba mondhatnék, ha genovai kalózok foglyul ejtenének, és rabságomban egy cellába kerülnék egy kalandregényíróval. A mesének nem a hang parancsol, hanem a fül” (101-102.).

És a beszéd megállíthatatlanul folyik tovább. Idővel már a kán is jobban felismeri a képzelt városokat az atlaszban, mint ha személyesen látta volna. Ez már a sakk-matt helyzete. „A formák katalógusa végeérhetetlen”, s a formák keresik magukat a városokat, hogy változataikból keletkezzenek újabbak és szétessenek régiek. Az alakuló városok a kezdettől a „vég nélküli omladozó hálózatok” felé mozognak, formátlanná válnak, világvárossá, érdektelen semmilyené... Maga a „láthatatlan városok” egész sora a képzelet és a születés, a változás és a vég kockázata elleni kísérlet leginkább. S ez benne a szerethető is.

„A nagykan már lapozgatta atlaszában a városok térképeit, amelyek fenyegetően jelennek meg lidérces álmokban és az átkokban: Enoch, Babilon, Yahoo, Butua, Brave New World.

Így szól:

– Minden hiábavaló, ha az utolsó kikötő nem lehet más, mint a pokolbéli város, és ott abban a

mélységben, egy mindig szűkülő spirálvonalban nyel minket el az áramlat.

Polo válasza:

Az élők pokla nem olyasmi, ami majdan lesz; ha van ilyen, akkor az az, ami már itt van, a pokol, amelyben mindennap lakunk, amelyet együtt alakítottunk ki. Két módja van, hogy ne szenvedjünk tőle; az egyik sokaknak könnyen sikerül: elfogadni a poklot és részévé válni olyannyira, hogy már nem is látják. A másik kockázatos, és állandó figyelmet és tanulást igényel: megkeresni és felismerni tudni, ki és mi az a pokol közepette, aki és ami nem pokol, s azt tartóssá tenni, annak teret adni” (126).

Calvino nem másként, hanem e tartóssá tétel és teret adás révén emeli a pusztuló városokat is az emlékezet városainak sorába. Mert kockázatos ugyan, de talán az egyetlen lehetőség, ami még megmarad a belátás és megismerés változékonysága dacára. Elfogadni a lét poklát, s nevet adni neki. Költői, méltó és nagyvonalú megoldás ez. Bár rendszerint láthatatlan is...

Kövek nélkül nincsen év

A látható láthatatlanság kétségtelenül kínálja magát filozófiai, episztemológiai, vizuális képzeleti, „imaginált” összetevőkből egzakttá válni, de van ennek eseménytörténeti konkrétuma is. Szabad legyen utalni a történettudomány számára mintegy újdonságtájként „fölfedezett” (vagy csak átnevezett?) ego-dokumentumok tárgyterületére, melyben sorra jelennek meg kiadós kötetek a magyar családtörténetek, arisztokrata levelezések, eddig föl sem tárt dokumentumok formájában, ami nem helytörténeti irodalomvá válik, de megjelenik családtörténetként, lakótörténetként, elit-históriaként, várostörténeti szövegválogatásként is mindaz, ami addig néma papír volt talán, vagy olykor az sem. Az MTA Történettudományi Intézetében létrehozott Családtörténeti Kutatócsoport programszerűen tárja föl az „Elbeszélő források” sorozat keretében a *Magyar családtörténeti források* meglepő gazdagságú anyagát. Föltárja és megnevezi ugyanakkor nem csupán a forrásokat, levelezést, naplókat, emlékiratokat, nyilvános közlések hatalmas kollektívát, hanem értelmezi, elemzi, kontextusba helyezi, életvilágokat épít mögéjük. Csak példaként az „Okmánytárak” sorozatból Hanák Béla és Szabó András Péter munkája, mely *Keresztvíztől sírkeresztig. Családi eseményekre szóló meghívólevelek* Kassa

város levéltárában (1526–1700) címen két kötetben (1285 oldalon), illusztrált, képekkel színesen ellátott közleményben adja át azt a képzelt városi világot, mely képzeletünkötől jócskán független, ma már csak visszagondolással és beleérzéssel átjárhatóvá tett várost és városi életet hoz elénk kiteljesedett látványként. A két kötet 361 forrásdokumentuma lakodalmak és temetések alkalmaira szóló kézíratos levelek anyagával valóban a bölcsőtől a sírig követhetővé teszi egy valódi város (sokszor csak képzelt) lakóinak mindennapi létét és képzelt közösségét is, de éppen úgy, ahogyan talán egy mai életvilágban az „események” meghívói. Mert nem pusztán a meghívás története a lényeges, hanem inkább az a családi kapcsolatháló, a rokonsági ágazat funkcionálitása, a történések rangja, a nexusok és respektusok, formák és érzelmek, elbeszélte történések és megnevezett helyszínek képzelt világának megjelenítődései a leírásokból kiviláglóan. Miként él egy város a maga születő és elhaló szereplőivel, közösségük képzelt és valóságos történéseiben, a házak és paloták, cselédsorok és étrendek, kapcsolati szövődékek és ültetésrendek, rokonságépítés és gyász, boldogulás és építkezés mindennapjaiban – vagyis ahogyan egy város megfogható közelségben jelen van a létezésben! Akár egyetlen „ego-dokumentum” is olyannyira vallomásos, hogy képzelt világának regényes újramegjelenítése messze nem csupán szaktörténeti képzelet, hanem befogadói nyitottság kérdése inkább. S ha közelebb megyünk a kertépítések, rendezvényszervezés, faültetések, kereskedelmi háttér, étrendek, vallási rituálék, írásmódok, pecsétgyűrűk, címerek, meghívók, portrék, metszetek, nászajándékok, bányavárosi vendéglisták, templomi síremlékek, vár-alaprajzok, üdvözlő kártyák, köszönőiratok, családi sírkertek, egyházi szertartások, alapkő-letételek, úti beszámolók, tisztségek és rangok elmondhatatlan sűrűségű listáján, az messze Kassán túl is betölti a szociológiai képzeletet, a társadalomtörténeti igényt, a családmonografikus alapanyagot, a nyelvismeret és a hitbéli hovatartozás valódi világáról lehetséges képzeteket, jelképeket és történéseket is. A térképen fókuszba helyezett város egyszerűen megszólal, szinterei élni kezdenek, hangja lesz a templomoknak, fájdalma a temetőknél, izzadsága az építkezéseknek, neve az iparosoknak és ételmestereknek, lelkeseknek és helyszíneknek, egyszerűen a kőbe-porba épülő egész város gazdagsága és kapott múltja, képzelt jövője és árnyalt kapcsolatrendszere mintegy élővé is válik a szemünk előtt. A város fellendülése, bővülése, építményei, gazdagodása, társadalmi vagy katonai

funkciói mellett a „létesítmények” és intézmények, testületek és körök, hívek és sokadalmak, hintók és kertsek, öltözetek és érzületek kapnak nevet, a kerítkezéstől a temetőfenntartásig, tanácsnoki képviseléstől az egyházi rangokig, rokonsági hálótól a gyermekgyászig oly végtelen gazdagság ömlik el a lapokon (és főleg a lapok fölött vagy mögött), amihez már csupán regényírói toll és aktív képzelet kell, hogy élhető várost érezzünk át segítségével.

A kötet sorozat *Elbeszélő források* címen is ontja a családhistóriák anyagát (Fehér Andrea: *Gróf Székely László önéletírása*; Gyimesi Emese: *Gyermekszemmel Szendrey Júlia családjában*; Gyáni Gábor: *A nő élete – történelmi perspektívában*) vagy a Történettudományi Intézet számos újabb kiadványa (Péter Katalin: *Magánélet a régi Magyarországon*; Somogyvári Ágnes – Szentpéteri József – V. Székely György szerk. *Településtörténeti kutatások. Solt-Tételhegy, Kiskunfélegyháza, Amler-bánya*; Katona Csaba: *Professionatus spielerek. Arcok és történetek Balatonfüred múltjából*; Sudár Balázs: *Dzsámik és mecsetek a hódolt Magyarországon* stb.) is érzékelteti, hogy a gyermekkor és a mozaikcsaládok 16-19. századi egész története nincs meg az emlékezetben sem, ha nem tekintjük a lakóhely milyenségét, a kastélyok, várak, uradalmak, az események helyszínei, a térbeli mozgások, a rokoni és gazdasági, kereskedelmi és katonai, üzleti és vállalkozási, diplomáciai és társadalomszervezeti mögöttes, számos esetben konkrétan a város/városok milyenségét, földrajzi helyét, kiépültségét, hitéletét, oktatási rendjét, piacait, szertartás-közösségeit, a főúri-arisztokrata vagy polgári miliót meghatározó hétköznapi történéseit. Az Arany Krisztina – Bara Júlia – Laczlavik György – Lengyel Nóra szerkesztésében megjelent *A 18. századi arisztokrácia mindennapjai* kötet például (bár első látásra a hangzatos cím esetében is csak válogatott keveseket érdekelhet mostanában) olyan „elbeszélő forrásként” szólal meg, mely érzéketlenül megjeleníti Therese Corzan és Hueber Antal naplóit (1757–1759). De ami e hagyatéki kincs belső világában a Károlyi-család és a Harruckerek magyarországi utazásaiból, tartózkodási és időtöltési eseményeiből mintegy „annalesek” formájában megmaradt, az Bécs és Pest, Gyula és Nagykároly, a bányavárosok és Debrecen, Csenger és Pozsony, Temesvár és Arad nyilvánoságtörténetének legszemélyesebb világa, egyúttal persze a városhistóriák valamiféle láthatatlan köve, lebegő birtokpolitikája, felvirágzó ipartörténete, ingatlan- és kapcsolathálójának helyszínrajza is. A naplókra épült kapcsolati világ a magány és a családi formalitások,

olykor az intim és személyes leleplezések, titok-lesések, cselédnaplók, szórakoztató feljegyzések (mondhatni korabeli „blogbejegyzések”) árnyalt világából minduntalan az alapkövek és ráépülő életvilágok hétköznapi stádiumait, emlékanyagát őrzi és adja tovább, mely nélkül családörténet, házi rítusok, esküvők, nemek közötti harcok eseményei, gyermeknevelési stratégiák, gazdasági kibontakozások, érzelmi fejlődés, szerelem és gyász, nagyözölás és vállalkozási munkavégzés sincs. Avagy hát nincs az, ami a „minden nap egy követ kell hozni” elemi életstratégiákban a túlélés, az épülés, a feltörekvés vagy fennmaradás, a politikai vagy gazdasági karrier mögött a társadalomtörténet lokális világában szükségképpen jelen van, s amiből a híd vagy a várost alkotó köépitmény létrejöhet.

Fővárosi elit, ha éppen pártokrata is

A nagy-, vagy éppen fővárosi elitkutatások, retegződési látképek és csoportminőségű empirikus vizsgálatok talán leginkább a „lokális világban” megélvők különbözőségét határozzák meg, amikor az értelmiséget, a bürokráciát és az uralmi intelligenciát írják körül. E többé-kevésbé kortárs elit tagjai alighanem abban különböznek a nem-elittől vagy a pártállamok rekrutációs nomenklátúra-rendszerének szereplőitől, hogy létüket éppúgy a titokzatos egzisztálás övezi, miképpen a történeti elitek láthatósága is csak korlátozott volt, hisz láthatatlan teremtményei maradtak mindennapjaikban a népesség java többsége számára. E rendszer – lett légyen felhatalmazásokra és leszármazásokra épülő feudális struktúra vagy tőkés kiváltságokkal bíró irányító kivételesek birodalma – sok esetben a politológusok számára is ködös-homályos világ (érdemes utalni Kristóf Luca *Véleményformálók* kötetére, vagy Leopold Lajos *Presztízs*-művére, Baldassare Castiglione *Udvari emberére* vagy C. Wright Mills *Uralkodó elitjére*, Umberto Eco *Rózsa nevére*) – melynek éppen árnyalatgazdag részletei lennének érdekesek, de elnagyolt összképük sokkal kifizetődőbb tudáspiaci terméknek látszik. A technokratikus elit leírása (Michel Crozier, Vance Packard, Roland Barthes vagy Jacques Ellul munkái óta is) kedvelt ideáltipikus kritikai beszéd tárgya, magára valamit is adó városi értelmiséginek „tuti véleménye” és bennfentes tudása van a helyi elitek működésmódjáról, olykor származási vagy vagyon-hátteréről is. Talán éppen ilyen összevetésben kap sajátos fényt Rác Attila könyve, *A budapesti hatalmi elit 1956 és 1989 között* című

(eredendően disszertáció volta megjelent levéltári kötetként is markáns munka),³ melyben „a pártgépzet fogaskerekeinek számító pártvezetők mögött a magánembert is igyekszik megmutatni a szerző”, közelebbről vizslatva-faggatva az adattárak és iratok jelzett korszakára érvényes sokrétegű irat-anyagát. Kutató elődei leginkább „Kádár-korszak elitkutatói eddig jórészt az országos szintű hatalmi elittel – elsősorban a Magyar Szocialista Munkáspárt Központi Bizottsága és a Politikai Bizottság tagjaival – foglalkoztak”, itt azonban a hangsúly „a kommunista állampárti rendszert, annak működését, szókészletét”, a nomenklátúra-káder és a nomenklátúra-rendszer fogalmakat járja körül, minthogy „huszonhét évvel a bukása után is homály övezi” a „fővárosi hatalmi elit rekrutációja és kilépése, képzettsége, mobilitása” kérdésköreit. A hangsúly nyilvánvalóan „közvetve vagy közvetlenül az ország fővárosának társadalmi, gazdasági, kulturális életét” irányító, másrészt „az MSZMP KB és az MSZMP PB tagjai” közül kiválni képes „új uralkodó osztály” létre fókuszált, mely „egy se nem bürokrácia, se nem politikai hatalmon alapuló elit, hanem a bürokrációnál tágabb kategória: az intelligencia. Érdeke bizonyos fajta szellemi tudás újratermelése lett volna, amely legitimálja a redisztributív hatalmat”. Ugyanakkor „a pártnomenklátúrának” Szelényi és Konrad elemzése, „jóslata” szerint – „össze kellett volna fonódnia az értelmiséggel”, miközben a „káderelitéről szóló túláltalánosított, túlráajzolt, empirikus alapokat nélkülöző hipotézisét Szelényi 1987-ben, majd 1990-ben felülbírálta” a magánvállalkozásoknak nyújtott engedmények révén, melynek ugyanis ezáltal „hatalma csökkent, nem kellett megosztania azt az értelmiséggel. A párt időközben feladta ideológiai ambícióit, a pártvezetők hivatásos politikusokká váltak, hatalmon akartak maradni, és ezért bármit meg is tettek. A káderelit reformokra hajló része a technokrácián keresztül jutott el az új kispolgársághoz”.⁴

A kötet ismertetésére inkább a forráskutatás, értelmező feltárás és adatbázisként felhasználás értékelése alapján lehetne vállalkozni, de ami itt lényegesebb: mind a műveltségi-iskolázottsági, mind a pozíciók és kapcsolathálók terén jellemző, mind pedig a hatalmi elit centrális szerepkörében összpontosuló tudástöke elsősorban is fővárosi volt, felmutatható jegyei alapján is mindenekelőtt

3 Budapest Főváros Levéltára, 2018., 416 oldal

4 lásd részletesen Rác Attila 2013 A fővárosi hatalmi elit professzionalizációja a Kádár-rendszerben. *Múltunk*, 1:178-217. Online: <http://www.multunk.hu/wp-content/uploads/2017/01/racza13-1.pdf>

a pártelit és a kivitelező bürokrácia rétegződése és meghatározó karaktere szerint is főképpen városi, a politikai, sajtó- és más deklarációk terén pedig a rejtekező tudásmonopólium nyomásgyakorlási eszköze. Minthogy a hetvenes évektől egyre javult a diplomás pártirányítók aránya a technokrata bürokrácia körében, sokkal inkább tudták a maguk iránymódosító láthatatlanságát fenntartani, mint korábban. De mint elitnek, társadalmi és térbeli koncentrátságot tekintve is fővárosi és mindenekelőtt városi mivoltában értékelendő funkciója társul itt a városiság és a képzelt/valódi szerepek érvényesülésével. Az a városi lét, amely szükségképpen terek és térhasználatok, jelek és jelentések, helyek és nem-helyek szempontjából érvényesül mindig is, találkozik itt a leírhatóság, megnevezhetőség dimenzióival, továbbá a képzelet kiegészítő szorgalmával. Meg a megnevezésével is. Rácz utal már kötete bevezető fejezetében (15-27.) is arra, hogy „a magyarországi ’elitkutatást’ megkezdő Dékány István, Weis István, Concha Győző és Bibó István műveit sokáig nem követhették hasonló jellegű feltárások, hiszen a második világháború utáni társadalomtudományok is legitimációs válsággal küzdöttek. Amennyire nem lehetett a szocialista korszak elitjével foglalkozni, úgy volt érdeke a hatalomnak a Horthy-korszak ’bűneinek’ feltárása, így e korszak vezető rétegéről több feltáró munka is született, a Történelmi Szemle 1962-ben például egy dupla számot szánt ilyen jellegű kutatások közlésére” (15.), ugyanakkor a pártelit kutatása messze nem lehetett ilyen direkt, de még retrospektív sem, maradt hát a strukturális, leíró, pártmunkát és mozgalmi tevékenységet legitim kutatás formájában (azaz indirekt hasznosításra alkalmasan) megjelenítő, vagyis virtuálisan leképező aktivitás, melynek jelentősége ugyanakkor a képzeleti térben nem volt szükségképpen egzakt, hatása leginkább a visszatekintő elemzés számára, képzetesen jelenik meg fél évszázaddal később. Viszont már (a disszertáció anyagaként is szolgáló) értekezésben is önálló, hatalmas fejezet részletezi a fővárosi térbe és a hatalmi elitbe „belépés” és az onnan „kilépés” leírható dimenzióit (rekrutáció, mobilitás, földrajzi tagoltság, belépés csatornái, aktorok szerepe, iskolázottság, hivatástudat, „forradalmiság”, osztályhelyzet, származási közeg stb., lásd 26-132. old.), vagyis csupa képzetes és illuzórikus, hatalmi beszédmódba illesztett közlés leképezhetőségét, melyek egyben nemcsak az elemző történeti reprezentáció jegyei, hanem az utókor (szintén jócskán csak illuzórikus képletekbe foglalt) definíciós közelítésének textuális voltában is az imaginált szférákba vezetnek.

Rácz például az elitkutatások textuális körébe illeszti a történeti folyamatba illeszkedő tudásművelő elitképződési átmeneteit is: „A káderbürokrácia belső rétegződésének vizsgálatánál kiderült, hogy a hetvenes-nyolcvanas években a szellemi elithez sorolható csoportok jelentek meg az elit soraiban. Csökkent a nómenklatúra tudásdeficitje, mi több, nagyobb mozgásteret kaptak az idegen nyelveket beszélő, szabályos (állami) egyetemi végzettséggel, magas szintű szaktudással rendelkező, a piachoz és a liberalizmushoz vonzó, a kormányzati, gazdasági, pártelitbe nagy számban beáramló szakértelmiségiek” (lásd 2013:182.).

Belátásom szerint – s ez kétségtelen „távolkép” a kötet alapképétől, de intertextuális rátekinéstől messze nem idegen – ebben a történeti időszakban és politikai miliőben zajló folyamatban annak eljárásai és viselkedés-orientáló mintázata, ahogyan a város mint lakótér, mint intenzív kapcsolatok tere, mint életvilág adott szegmense befogad és letelepít, „szegmentarizál” és „kinevel”, érvényesülni enged eliteket és kirekeszt párhuzamos világokat, s ahogyan ennek alapvető szerepe van abban a képzetes megjelenítésben, ahogyan e kádervilág (mint Calvino városaiban a kereskedők vagy hűbérurak, a családtörténeti kutatásokban az arisztokrácia kapcsolathálója és életeszményei is) megjeleníti a képzelt közösség és a valódi társadalmi élményközösségek egynemely belvilágát.

S ebben meghatározó funkciója van nemcsak az olvasói képzeletnek, hanem a szerzői, közlő, regisztráló emlékforrások virtuális világának is. Egyetlen város és egyetlen városi jelenség sem ábrázolható az élő, reflektáló, változó, rendre átalakuló, kihívó és válaszadó, környezetét formáló és összehatásaival az embervilágok behatárolható köreit is átszabó térbeli koncentrációk (vagy ezek perifériáján zajló események) intim világi nélkül. Egy városkutatás is minduntalan térbeli és közösségi entitásokról szól, legyenek azok egy nevelési központ vagy egy tánciskola, egy iparvállalat vagy egy kutyasétáltató egyesület büvkörében. Csak néhány példát erre – nem azért, mert befejezem, csak mert végtelen a gondolati ív, melyen továbbléphetnék...! – és csak az utóbbi néhány évből néhány kiadvány említésével: Dobai Attila Marcellian: *Szakrális terek Budapest a rendszerváltozás után* (L'Harmattan, 2022); Bíró Csilla – Visy Beatrix szerk. *Tér(v)iszonyok és térkép(zet)ek* (OSZK – Gondolat, 2014); Szirmai Éva – Tóth Szergej – Újvári Edit szerk. *A hatalom jelei, képei és terei* (Szegedi Egyetemi Kiadó – Juhász Gyula Felsőoktatási Kiadó, 2016); Düll Andrea: *A*

környezetpszichológia alapkérdései. Helyek, tárgyak, viselkedés (L'Harmattan, 2009); L. Juhász Ilona: *Örök mementő. A Holokauszt emlékei Dél-Szlovákiában* (Dunaszerdahely, 2015); Ladányi János: *Lassú elszakadás* (Noran Libri, 2021); Dúll Andrea – Izsák Éva szerk. *Tér-rétegek. Tanulmányok a XXI. század térfordulatairól*. L'Harmattan, 2014); Tamáska Máté: *Kassa-vidék településképei* (Pesti Kalligram, 2013) – de itt abba is hagyom. Mert hiszen állításom szerint: ha nincs társadalom a maga tere nélkül, nincs teremtmény a maga képzete nélkül, akkor a megsemmisített világok képzeti lényei is a létező világokhoz tartoznak... – s innentől már eltévedtünk a megismeréstudomány alakzatai felé. Vagy talán még afelé sem, hisz a tanúság, a jelenlét, a híradás ott is jelen van, ahol a szereplők egy része (sőt domináns, meghatározó része!) a láthatatlan Másik helyzetadatában éldegél. Akkor is, ha ez a láthatatlanság a látható pártelit titokzatos intézményiségében nevezi meg önnön nyilvános kiterjeszkedési terét.

Nyilvános világok képzete, történései belső látványa

A láthatatlan másik olykor a látható örök társa is. „...’84-ben minden megremegett, mozdulni vagy összeomlani készült, mintha most is háború lenne, mintha a föld, amelyre a város épült, lassan beomlani készülne, földrengés, vulkánkitörés vagy árvíz fenyegetne, még ismeretlen jellegű természeti katasztrófa, ami majd eltörli a várost a föld felszínéről: a templomokat, a palotákat, az egész főteret, a New York Szállodát, a várfal és az egy szem bástya maradványait, elsöpri a hóhér házát a Petőfi utcából, a Farkas utcát végig, a Házsongárdot meg a zsidó temetőket, meg az Avram Iancu utcában a Biasini-házat, ahol még tábla emlékeztetett, 'Itt volt szállva Petőfi Sándor és neje'...” – írja Tompa Andrea *A hóhér háza* kötetében arról a miliőről, ahol a nevek már nem azt jelképezik, akiket megjelenítenek, nem azon a nyelven, ahogyan az képződött és használatban volt, s többnyire nem azon a helyen, ahol mint esemény, történet, emlék még életszerű volt.

Ezt a képzetes és képtelenül kiteljesült-elváltozott-megmásult várost formálta kötet címbe Balázs Imre József és Daray Erzsébet, amikor *Kolozsváros* címen irodalmi antológiát válogattak össze nevezett település képzeletbeni és valóságban világoiról.⁵ A nyelvi cselek nem a román megfélemltetések, hanem a

magyar sajnálatok és erdélyi közérzetek hangján szólanak meg a kötetben, mint ahogy szinte minden kolozsvári belvárosi kocsmában, kávézóban és kelmhelyen, ahol a magyar hangnem dukál. A kötet Kolozsváros (kolozsvári, Kolozs-város) képzeteként („Erdély történelmi központja, a több felekezetnek és népnek otthont adó, öt nyelven is névváltozattal rendelkező Kolozsvár – latinul Claudiopolis, románul Cluj-Napoca, németül Klausenburg, jiddisül Kloyznburg) e település irodalma felől építkezik szövegkínálatával, melyben régebbi és mai, kortárs írók, költők, sokat író szerzők talányos barangolásából kapunk részleteket. „Bodor Ádámtól Szabó T. Annán, Térey Jánoson és Tompa Andreán át Vida Gáborig. A Kolozsvár tereit, utcáit, ikonikus épületeit és nem utolsósorban a város természeti környezetét megelevenítő verseket, regény- és novellarészleteket régi és új, a 17. századtól a 20. század végéig terjedő időszakból származó várostérképrészletek illusztrálják” – formálja meg a kalauz fülszövege a kalauzolás módját és alakját. E formatartalom egysége azonban a kötet szerkezetében egyszerre kettős-hármas rátét is. Ha szól azoknak, akik messziről jövet nézelődnek az „emlékhely-Kolozsvár” romjai és maradványai, utcakövei és szobrai között, azoknak roppant gazdag útiszótár is, helyi tájképtár térképe is, bevezet és ki is a jelentéstartalmak képzeti, bővületi, mindennapi és költészeti hangulataiba. Ha meg szól azoknak, akik valamiképpen ismerik, járják, éltetik a mai várost, esetleg csupán szeretik mint belső világot egy külső tájon, azok számára az irodalmi alannyá vált város lesz sajátos, aki egyszer kalandor/kalandos személység, máskor hősiesség, alkalmilag pusztuló és felmorzsoló, önmagát is felaprózó miliő, másszor meg élettel teli ismeretlen, akiről a líra és szövegpróza kiválóságai formálnak hangulati képet. E hangulatok azonban mégis tónusok inkább, a város zenéjének csak hangjai, kottázhatatlan madárdaljai, földrengéses vészjelei, elárvult emlékei, képzelt idilljei, s a legkevésbé sem turistafotózható lelemények. Egy párhuzamot megér – csak hogy a városkép és a belső történések láthatatlan rendszerét még érzékletesebben tapasztaljuk: Egved Emese *Láttató világok kötetének*⁶ *Városnyi színház fejezetében írja: „Kolozsváron a látás kultúráját a XVIII. században a város tragikus metamorfózisai és a polgárosodás békés jelenségei befolyásolták. A város gazdag művelődéstörténete a helyi látvány- és színházkultúra megismeréséhez visz közelebb”, s mint Prológusában kifejti: a színházi aspektus is „egy változó és kultúrákon át ható*

5 *Kolozsváros. Irodalmi kalauz*. Jelenkor, Budapest, 2019. 326 oldal

6 Mentor Könyvek Kiadó, Marosvásárhely, 2014., 416 oldal. Idézetek a 225. és a 6. oldalról.

egésznek”, „a nyilvánosság jelentésátviteleinek egyelvűségét” a világok képzetével, „az emlékezet és a kulturális nyomok átmeneti állapotait és annak értelemadó közegét” őrző arculatokkal visz közelebb, mint annak értelemadó közege, ugyanakkor a kérdés mint eszköz marad meg arra, hogy „a képzelet legyen a látás folytatása – a mindenkori képek, képsorok, történések belső életre kelő látványok láttató eszköze”, a „teátrális terek kiterjesztésének reménye” maradjon, s e „láttató világok foglatát” a saját élménnyel kiegészítő, „a látványra is figyelni képes, de az olvasásban mint más világok vizeiben is szívesen megmerítkező Olvasónak” ajánlja.

E jelképes városbeszéd itt annyiban kiterő csupán, hogy a Kolozs Város olvasója éppúgy irodalmi kalauzba kerül a lapozgatás révén, mint a láttató és látható világok képzeleti miliójébe a kolozsvári városi kultúrán átható egésznek alanya. E kötet mennyi természeti világot megidéz, számos helyszínt látható-érthető interpretációba emel – de élvezettel érteni leginkább az fogja, aki ismerős e városi közegben. Lévnén többségben azok, akik ezt nem tudhatják életük emlékezeti élményének, fennmarad a kérdés: milyen imagináció, mekkora képzeleti és értelmezési érzékenység kell ahhoz, hogy a szövegek méltó elismerésre, olykor felismerésre is kerüljenek...? Ha a Szerkesztők előszavának indító mondata tájolja be az értelmezés terét, akkor „Vida Gábor írja valahol, hogy Kolozsvár addig terjed, ahonnan a főtéri templom tornya még jól látható” – de megerősít ugyanitt (5. old.), hogy „keressünk tehát Kolozsvár-nyomokat olyan kortárs szerzők szövegeibe, akik személyesen kötődnek a városhoz! Vajon mi derül ki a város érzelmi topográfijáról?”. S ha lehet válaszolni a válogatás kérdésére: a „sűrű emlékezhathó” Óvár környéke, a Fellegvár magasa, a Szamos életváltozásokat hozó hullámai és „mítoszi történései” keverednek a kortárs történetek mozaikcserepei közé, s a „térképtudománynak az irodalomhoz” csatolható részei egyként kapnak helyneveket, tájékozódási impressziókat, a politikai hatalom által uralt nyelv impresszióinak lenyomatait, s ezek mögött is a vaksötét históriában azokat a látható fénypontokat is felmutatják, amelyeket „a kortárs irodalom ’fénykeresői’ sajátos megvilágításba állítanak” a kolozsvári városi tájban.

Érzületi rajz ez tehát, a magyar, a román és a német kultúra keverékének is örménnyel, zsidóval, cigánnyal, falusival, városival, iparosival, fiatallal és öreggel, délivel és nyugatival, keletivel és másokkal alkotott kevercse, ahol alig van átjárás, nincs keveredés a hovátartozási kultúrák között, de ez a

kelet-európai elesettség-vegyesség is arculatot öltött már akár a Mátyás téren is, amely ha életutakban fordulat történt, „az mind, mind ezen a helyen történt” (Bodor Ádám, 11. old.). A történések intim átélése és nyilvános megjelenítése pedig nemcsak a költészetben, prózán, zenei életben, színházon, látványon, homlokzatokon, emlékképeken ülepszik meg, hanem az emlékezet saját készletén is: Bodor földézi, amint Barkas elvtárs „egy elvtársi összejövetelen – így nevezték a leánygimnáziumban fél-évenként megrendezett málnaszörpös, süteményes, páratelt táncdelutánokat –, és akkor, miközben ő az úttörő lánykák koszorújában jovialisan mosolyogva további jó előmenetelre buzdította őket”, a csínytevő Bodor eközben egy üvegnyi mustárt tölt át Barkas elvtárs kapukulcsos kabátzsebébe. A látható láthatatlan, s a rejtekező nyilvánosság egykorimai képe úgy válik itt szimultán történésé, mint a legjobb színházban a drámai konfliktus létmegélti kölcsöntapasztalattá. De ha ugyanitt Szilágyi Júlia a Főtérre néző „büszke homlokzattal” fényeskedő emeletes palota hátsó udvarán lakó Vilma nagymamáját idéznék meg (19. old.), vagy Király László a Garibaldi-híd közönytelen atmoszférájában „a bécsi gyors” jelképét megidéző ábrándját, melyet „már csak a jelen / a múlt s a megélt jövőndő követ” (52.), vagy Szabó T. Anna „A szabadság: a szeretet / A mindig kíváncsi mosoly, / a mindig ragyogó szemek, / a biztos menedék” – sorait, amivel Szamos-parti kis lakását éli át „a szűk nyolcvanas években”, nos, akkor éppen azt a várost kapjuk, aminek mindennapi léte és átélhető képzelete túlvezet az imaginált tartalomra, s túl a főtéri templom vizuális imázsán is.

Oldalanként több Kolozsvár, laponként változó helyszínek és szereplők, impressziók és látványok... Kalauz ez annyiban mégis, hogy a 17. századtól napjainkig átölelő időkből térképek tagolják az irodalmi szövegeket és térközeiket, a benyomás látképei pedig kiegészülnek a hely szellemének megfelelő „kulthelyek” aktuális rajzolataival, beleértve a kávézók vagy pálinkázóhelyek születését és elmúlás-nyomait is. Mégsem csupán turistáznai alkalmas kalauz ez, vagy ha igen, a való városnak képzelt világai, „láttató helyei” épp annyira meghatározóak benne. Irodalmi gasztronómia, kóstoló egy városköltészetből, pillanatok egy városhistóriából. Egyed Emese verseiben a Híd-kapu, a Magyar kapu, a Postakert, a Fellegvár, a Hója-erdő, az Özek völgye, a Szappany utcai műterem..., Szálinger Balázs grófnője a fellegvári lejtős utakon, André Ferenc „klórosvár”-krajczolata, Gerlóczy Márton Sétatér-korrajza, Tompa Andrea árnyas gesztenyései,

Magyari Tivadar Monostor-ihlette portréja is csupán térkép-nézeti lajstrom-elem lenne, ha nem töltene fel az érzelmi képzelet saját városvíziója. Bartos-Elekes Zsombor helynév-térképei pedig kiegészítő melléklettel együtt az „alámérés” mély-ségi élményét is történeti dimenziók közé édesítik.

Viharos egék – a tragikus jelenlét egzisztenciahiánya

Itt rövid leszek már. Az Olvasó valamiképpen vagy valahol kiérdemelt türelme fogytán lehet... Okkal. Mert meddig sorolható még a város ürügyén a képzel és valós világok akkurátus tömege, jelen lévő vagy felpárolgott milyensége, titkai és titkainak intézményei, az érület és a képzelet birokra kelése mint történeti rekonstrukció?⁷ Hol szabható határa a városi térbeliségnek? A városhatárnál? A lakóperifériánál? Az alvóvárosoknál? Az ipari szennyvezetés övezeteinél? A térbeli mozgások irányát követve? Vagy a templomok hangjának még levegőben lengő kondulásaival körvonala? Magasról nézvést, vagy víz alóli látványként hol húzódik a tér(kép)zet(ek) érvényességi vonala?

A megismeréstudományi „védvonal” bizonnyal túl is húzódik a „láthatatlan teremtmények” határain, olykor csupán a média-horizonton fejlík föl. S mert az idő még ebbe is beleszól, a korstílusról, funkcióról nem is beszélve, a kölcsönhatásokban még nem is elmerülve eljuthatnánk a határtalan határokig is. A tér felosztásának még imaginált jelképisége, a bibliai tájon Sém, Hám és Jáfet örökségének (semiták, hamiták és indoeurópaiak) szimbolikus határai már jelzik, hogy ahol határ van, ott a legkevésbé a béke, még kevésbé az összhang, s még ennél is hitványabban a testvériség a meghatározó. A térképi regionalitás ugyanakkor éppen a belső történésekről mintegy semmit sem árul el. De aki ott jár/jár, annak módjában áll megfigyelni, megszólaltatni, megértésre törekedni, elfogadóan interpretálni. Az egész szociálintropológia ezen állt és bukott, amikor az európai vagy más hatalmak által meghódított területeken térképi pontossággal próbálta „objektív” tudássá tenni a fluid térbeliséget; a klasszikus filozófia realista ága is belebotlott a próbatételbe, amikor a fenomenológiai alapkérdéseket a rendszerező/felosztó igénybe torlaszolta el, s nem

7 Nem hagyható ki itt egy lényeges forrás utalása: Gyáni Gábor 2016 A város, mint zárt és nyitott tér. Forrás, (48) 7–8:205–219. Online: <http://www.forrasfolyoirat.hu/upload/articles/1930/gyani.pdf>

maradt figyelme a képzeleti tájak szemlélésére, amire majdan mintegy három évszázadot kellett várnia. A térföldrajz is fél vagy másfél évezredig beírta a fogható és valós tájak térképre vitelének nehézségével, míg az imaginált életvalóságok lemaradtak mindezekről, s maradtak a képzőművészek, írók és esztéták terrénumaként. A világ leírhatóságának és a haladásba vetett hitek iránti elköteleződésnek áldozott tudások csak más-más tudáságazatok virtuális valóságképei nyomán kellett ráébredjenek saját létük interpretálásának külső és belső meghatározottságai közötti különbségekre (Lovász Ádám talán ezt /is/ nevezi „az érzet deterritorializációjának”, a valóságdarabok ütköztetése gondolatkísérletének).⁸ Mindez a civilizálódás, vagy éppen a barbár egyszerűsítések/sarkítások/kontrasztformálások megismerési rítusainak következményeként az érzékelési határátlépések kalandjává vált ott, ahol válhatott. Elias Canetti a *Káprázat* és *A megőrzött nyelv* után *A szemjárték révén* oly világokba vitt be, melyekben a szintúgy Tőle való *Marrákes hangjai* szinte csak háttérzajai a láthatatlanul is jelen lévő világfenyegetésnek. De a saját világok fenyegetése még sokkal közelebb is tud lenni, mint a távoliaké vagy a virtuálisaké. S talán ezt a „mélységélességet”, a „holt lelkek hídján” átvezető „vak nacionalizmus” karaktereit, „arcéleit” jeleníti meg érzékletes közelből Kőbányai János a *Balkáni krónika. Szarajevói jelentés háborúban és békében* oldalain.⁹

Kőbányai számára a folytonos jelenlét Jeruzsálem és Budapest között mintegy kézenfekvő mintázata is az újságíró-tudósító-kortanú-kutató státuszról fakadó közeledésnek. A magyarként és zsidóként szemlélt „jajjal teli Szerbia” a szétdarabolt egybenvalóság és „a gyógyítás tájképeinek” közelsége egyszerre kínálják a megismerés határainak és a képzeletet felülmúló vér-valóságnak azt a „csakazértis” impresszióját, melyet a harcok első vonalain, belső törvényein, „végső megoldásain” túl, a „szép halál” és a „városemlekek nyomában” járva könyve utolsó mondataiban így rögzít: „Szarajevót szeretni annyit tesz: a saját életemet szeretni. Mindaz, ami velem eddig megtörtént, amit a saját

8 lásd Lovász Ádám: *Az érzet deterritorializációja. A kiterjesztett észlelés filozófiája*. Gondolat, Budapest, 2018. De a filozófiai-közlelméleti magaslakok felől izgalmas lejtő vezet Walter Benjamin „Az emlékezés titokzatos műve” és „Az emlékezés legyezője” fejezetek révén a városmegismerés moszkvai és berlini napló-szintjeiig, lásd *A belső világ krónikája. Önéletrajzi írások*. Kijarat Kiadó, Budapest, 2020.

9 Múlt és Jövő, Budapest, 1998., 2013., 348 oldal.

életemmel képviselek. Íme, a mi nagyon is személyes érdekeltégünk: miért szeretjük Szarajevót. Szarajevóba jönni tehát mindig a legmélyebb s egyúttal a legproblematisabb kérdést veti fel: ki vagyok én?” (344.) Válaszai pedig nemcsak háromszáz oldalon sorolódnak, de szinte minduntalan szóba is hozza „a tárgyválasztás személyes indítékainak megjelölésével hitelesíthető” közlést. Amit nem lát, csak hallomásból tud, az mintha nem is lenne – holott „...ennek a városnak a sorsa rávilágít civilizációnk legfőbb konfliktusaira. Nem vallások vagy területek hovátartozásának vitájára, hanem az emberiség legörökebb konfliktusára: a toleranciára” – idézi a város főpolgármesterét (343.). Portréi, helyszínrajzai, riportjai, eseménynaplói, fotói, vallomásokra bírt emberi szereplők tónusai talán mindvégig ezzel a mércével és igénnyel megszólalók hangjai, akikkel nem mást, mint az „érzékelt örvényt” jeleníti meg, mely egyre nyilvánvalóbban húzza le Európát ama kútmélyi állapotba, ahol „epikává avanszált jelentésének ő vált most főszereplőjévé” (6.). De segít is ebben, miközben „a Gutenberg-galaxis végéről nézve a maga körülményeivel és eszközeivel” próbál riporteri hitelességgel tudósítást formálni, egy folyamat „menet közbeni” állapotában mindezt „egy nagy egész, s egy különösen nagy degradálódás folyamatában elhelyezni” (uo.). Tántoríthatatlan oknyomozása egyben a helyi zsidóság (a zágrábiak, a horvátországiak, a boszniaiak stb.) sok tűz közötti, árnyalatlan politikai székértáborok tűzvonalaiban mindig főhelyen maradó státuszáról is szól, noha „a modern, sőt: posztmodern korban ugyanis a modernitás vívmányai Európa szigorúan csak egyik felének járt ki – a másik rovására” (5.), nem hagyva kételyt arról, hogy a „jugoszláv” háború „üggelbajjal történt elfojtása utáni európai történelem csak tovább igazolja a fel-feltörő láva tömeggyilkos igazságait” (uo.).

A háborúk dúlta város és a történelemben legendássá vált helyszín (máshová most nem kalandoznék, mondjuk Rómát, Kairót vagy Fez ezúttal elkerülve...), mint a legrégebbiek közül Úr (vitatott) városa portréjáig, melynek megjelenítésében nemcsak a nyolc-kilencezer éves história láthatatlan tényei, de a változások állandósága is állandó kortanúja: „Az iszlám Şanlıurfát a próféták városának hívja. E város egyik fontos érintkezési pontja a három egyistenhívő vallásnak, az ábrahám-i vallásoknak, a zsidóságnak, kereszténységnek és

az iszlámnak...”¹⁰ S ha öntörténetében Szarajevó nem is ily gazdag a képzelt múlt örökségével, az tudható, mennyire keveréke és bölcsője a hiteknek, pusztulásoknak és épületeknek is.

Kőbányai városa és szereplőinek emlékvárosa a kötetben egy kettős képzet díszletei. A már le- és kipusztult város még él, s átéli egykori mivolta élményképeit, melyek ugyanakkor valóságosabbak, mint ami megmaradt belőle. Másfelől azonban a mindenkori ellenség (a csetnik, a muzulmán, a szerb, a nemzetközi rendcsináló, a bombázó amerikai vagy európai, a virtuális szférában megjelenő lopkodók ismeretlen hőse, a mindenkori Gonosz... stb.) olyan láthatatlan teremtmény maga is, akinek célpontjai is főképp képzetek, ismeretlen élők, túlélők, menekülők, potenciális áldozatok, vagy akár intézmények, díszek, épületek, szobrok, emlékezeti elemek, akik minden imagináción túl még valahol csakazértis léteznek. Kőbányai mindvégig tudósító a tűzvonalba, jelentésíró a világ másik felének, felfedező és érző, rádöbbenő és kérdező is, akinek valahol indulásakor már megvolt a segítő, megértő, bajfeltáró, megnevező szándéka és hajlandósága, melyet a jelenlét hosszú idején át sem mellőzött. Vallomása, mely a városnak mint képzelhetetlen életvilágok kihülő terének életvalóságába invitál portrék, deklarációk, helyszínrajzok, élménygazdagító riportok formájában, ezt az utólagos előhangot adja kötete új kiadásában: „Számomra ez volt a jelentés, a jelentés korszaka. A szöveg (az élet) azonban még nem vált az emlék édes és színes – tehát epikus – anyagává. Lehet, ha körülményeim még engedik, erőben élem meg azt az aszúsodási folyamatot, amit semmi sem siettethet. S akkor ki tudja, az itt jelentett – s közben igazi Atlantisszá távolodott – világ mégis oly szerves következményeként előállt milyen új világ micsoda új lángjainak háttérvilágításában, tántoríthatatlan oknyomozásomban eljuthatok erre a felismerésre is” (7.).

Eljutott. A közel-távoli Atlantisz azonban megmaradt a sebek és romok próféciákba sem illően sérült helyszínének. Narratíva és reflexió mellett (hogy Thomka Beáta emlékképekről és „a jelenlét szemantikájáról” szóló egyik prózai mikrokozmoszát idézzem ide a prózapoétikai stratégiák közül),¹¹ elbeszélte az elbeszélhetetlen elmúlás egy sorozatnyi tanújelét. Részben emléket is állítva a nem-helyek

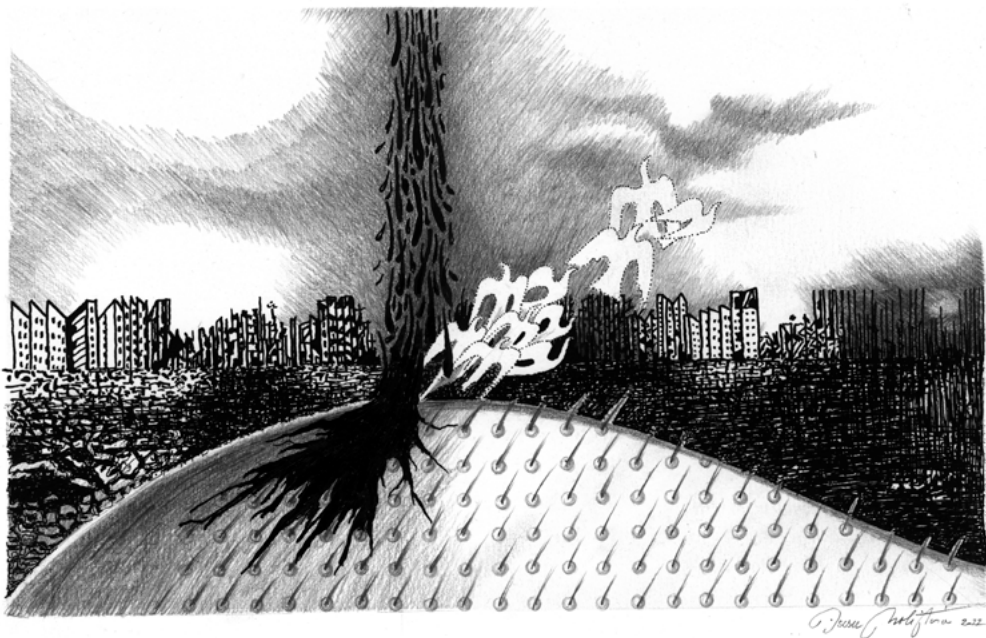
10 lásd Szécsi József 2015 Şanlıurfa, a próféták városa. *Restancia*, <http://www.restancia.hu/kutatas/szecsisanliurfa.htm>

11 Thomka Beáta 1980 *Narráció és reflexió*. Gemma könyvek 14. Forum Könyvkiadó, Szabadka.

emlékhellyé változásának is, melyek „háborúban és békében” készült riportjaival a háttérvilágítás lelkiismereti előterébe kerültek. Vagy ahogyan Marco Polo válaszol a Kánnak: „Az élők pokla nem olyasmi, ami majdan lesz; ha van ilyen, akkor az az, ami már itt van, a pokol, amelyben mindennap lakunk, amelyet együtt alakítottunk ki”.

S a „felolvasás” itt nem szakadhatna meg. Mert folytathatnám a sort Jáchym Topol terezini-hatinyi, Michal Ajvaz prágai, Burhan Sönmez isztambuli, Krzysztof Varga varsói, Sofi Oksanen tallinni, Végel

László újvidéki, vagy György Péter, Tompa Andrea kolozsvári „jelentésével”, Bodor Ádám Bogdanski Dolinájával, Szilasi László, Grecsó Krisztián és Darvasi László Szegedével, Árvai Tünde Pécsével is talán – de ezek elbeszélése majd egy folytatásban következzen. Láthatóan láthatatlan teremtmények és imaginált városok teljesebb látképe úgyszem lehet perfekt, amíg a jelenlét szemantikája nem hitelesíti őket...! Mert ugyan kövek nélkül sincsen ív, de a kövek jelei nélkül talán még kevesebb marad a kultúrák és megértések, városok és felfedezések képzeiteiből.

Molnár Icsu István *Naplórészlet VI.*
Tus, ceruza, 17 × 28 cm, 2022